

Ба шурои диссертатсионии 6D.KOA-003
назди Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
Суроға: 734025, ш. Душанбе, маҳаллаи
Буни Ҳисорак, Шаҳраки донишҷӯён,
бинои таълимии 7

ТАҚРИЗИ

муқарризи расмӣ, доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи баҳисобирии муҳосибӣ ва аудити Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Ш. Шохтемур Шарифов Зариф Раҳмонович ба диссертатсияи Каримов Баҳодур Ҳасанович дар мавзӯи «Методология ва амалияи бунёдшавии низоми миллии баҳисобирии молиявӣ дар шароити ҷаҳонишавии иқтисодӣ» барои дарёфти дараҷаи илмӣ доктори илмҳои иқтисодӣ аз рӯйи ихтисоси 08.00.08 – Баҳисобирии муҳосибӣ ва аудит

Мутобиқати диссертатсия ба ихтисос ва самтҳои илм. Диссертатсияи Каримов Баҳодур Ҳасанович дар мавзӯи «Методология ва амалияи бунёдшавии низоми миллии баҳисобирии молиявӣ дар шароити ҷаҳонишавии иқтисодӣ» барои дарёфти дараҷаи илмӣ доктори илмҳои иқтисодӣ аз рӯйи ихтисоси 08.00.08 – Баҳисобирии муҳосибӣ ва аудит ба бандҳои зерини Шиносномаи ихтисоси илмӣ 08.00.08 «Баҳисобирии муҳосибӣ ва аудит» мувофиқат мекунад: 1.1. Парадигмаҳои ибтидоӣ, концепсияҳои бунёдӣ, принсипҳои асосӣ, постулатҳо ва қоидаҳои баҳисобирии бухгалтерӣ, 1.4. Таърихи инкишофи назария, методология ва ташкили баҳисобирии бухгалтерӣ, 1.5. Батанзимдарорӣ ва стандартикунонии қоидаҳои пешбурди баҳисобирии бухгалтерӣ ҳангоми ташаккули маълумоти ҳисоботӣ, 1.6. Мутобиқгардонии низомҳои гуногуни баҳисобирии бухгалтерӣ, мувофиқати онҳо ба стандартҳои байналмилалӣ, 1.12. Трансформатсияи ҳисоботи молиявии милли ба талаботи стандартҳои байналмилалӣ ва стандартҳои дигар давлатҳо, 1.14. Методологияи истифодаи технологияҳои замонавии иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар соҳаи баҳисобирии бухгалтерӣ ва ҳисобот.

Мубрам будани мавзӯи диссертатсия. Дар шароити ҷаҳонишавии иқтисодӣ талабот ба сифат ва қиёспазирии иттилооти молиявӣ меафзояд, ки ин бевосита ба равандҳои ҳамгироии иқтисодӣ милли ба фазои иқтисодии ҷаҳонӣ алоқаманд аст. Ҳисоботи молиявӣ ба «забони тиҷорат»-и ҳамафаҳм ва баҳисобирии муҳосибии молиявӣ ба воситаи табдил меёбад, ки шаффофияти равандҳои тиҷорат ва сатҳи эътимодно ба субъектҳои хоҷагидорӣ муайян мекунад. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин барои дигар кишварҳои рӯ ба

рушд, масъалаи ташаккули низоми самараноки миллии баҳисобгирии молиявӣ аҳамияти хоса дорад, зеро он имкониятҳои ҷалби сармоягузорӣ, баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисоди миллӣ ва таҳкими мавқеи онро дар арсаи байналмилалӣ муайян мекунад.

Равандҳои муосири ислоҳоти баҳисобгирии муҳосибӣ дар кишвар бо зарурати мутобиқшавӣ ба стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ (СБҲМ) алоқаманданд. Аммо бевосита нусхагирии амсилаҳои хориҷии баҳисобгирии молиявӣ на ҳамеша натиҷаи муассир медиҳад, зеро низомҳои миллии баҳисобгирӣ дар зери таъсири омилҳои таърихӣ, иқтисодӣ, ҳуқуқӣ ва фарҳангӣ ташаккул меёбанд. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи мубрам таҳия намудани чунон амсилаи баҳисобгирии молиявие мебошад, ки аз як тараф ба талаботи иқтисоди ҷаҳонӣ ҷавобгӯ бошад ва аз тарафи дигар, дар он хусусиятҳои миллӣ ва анъанаҳои тиҷоратӣ ба инобат гирифта шаванд.

Бояз як унсури дигари мубрамии таҳқиқот номукаммалӣ низоми мавҷудаи баҳисобгирии молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, ки дар мутобиқати маҳдуди стандартҳои миллӣ ба СБҲМ, таҳияи нокифояи сиёсати баҳисобгирӣ дар корхонаҳо, номувофиқ будани заминаи меъёриҳо ҳуқуқӣ, омодагии сусти кормандон ва сатҳи пасти автоматикунории равандҳои баҳисобгирӣ зоҳир мегардад. Ин ҳолатҳо на танҳо сифати ҳисоботи молиявиро паст мекунад, балки ба истифодаи он ҳамчун манбаи боэътимоди иттилоот барои идоракунии стратегӣ ва таҳлили сармоягузорӣ монеъ мешаванд.

Ҳамзамон, таҷрибаи ҷаҳонӣ тасдиқ мекунад, ки низоми самараноки баҳисобгирии муҳосибии миллӣ омили рушди устувори иқтисодӣ, таъмини мувозинати манфиатҳои давлат, соҳибкорӣ ва ҷомеа мегардад. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ин масъала махсусан дар шароити густариши равандҳои ҳамгирӣ, таҳкими баҳши молиявӣ ва баланд бардоштани эътимоди ташкилотҳои қарзии байналмилалӣ ва сармоягузoron муҳим аст. Низоми миллии баҳисобгирии молиявӣ мутобиқ ба СБҲМ шаффофии иттилоотро таъмин намуда, хавфҳои тиҷоратро коҳиш медиҳад ва барои суботи иқтисодии кишвар замина фароҳам меорад.

Ҷиҳати иҷтимоии ташаккули низоми миллии баҳисобгирии молиявӣ низ муҳим аст. Ҳисоботи молиявӣ шаффоф ва саҳеҳ ҳифзи манфиатҳои ҳамаи иштирокчиёни раванди иқтисодӣ – соҳибмулкони, кредиторон, сармоягузoron, кормандон ва давлатро таъмин менамояд. Дар шароити ҷаҳонишавӣ маҳз низоми баҳисобгирии молиявӣ кафили адолати иҷтимоӣ шуда, ба рушди одоби соҳибкорӣ ва масъулияти корпоративӣ мусоидат мекунад.

Ҳамин тавр, мубрам будани мавзуи таҳқиқоти диссертатсионӣ бо маҷмуи чунин омилҳо муайян карда мешавад: тамоюлҳои ҷаҳонӣ рушди баҳисобгирии муҳосибӣ ва зарурати мутобиқ намудани онҳо ба амалияи

миллии пешбурди баҳисобгирии молиявӣ; ҳадафи стратегии баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисоди миллӣ; зарурати такмил додани заминаи меъёрӣ ва сиёсати баҳисобгирӣ; зарурати тайёр кардани кормандони соҳибхтисос ва ташаккули муҳити касбӣ; аҳамияти иҷтимоию иқтисодии ҳисоботи молиявӣ барои рушди устувори Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Дараҷаи наwgонии натиҷаҳои дар диссертатсия бадастомада ва нуктаҳои илмие, ки барои ҳимоя пешниҳод мешаванд. Аз муҳтавои диссертатсия бармеояд, ки муаллиф дар таҳия ва омода намудани наwgониҳои илмӣ ва нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда ба муваффақияти назаррас ноил гардидааст. Навгонии илмии диссертатсия дар таҳлили ҳамаҷонибаи раванди бунёдшавӣ ва такмили низоми миллии баҳисобгирии молиявӣ дар шароити ҷаҳонишавии иқтисодӣ, таҳияи равишҳои методологӣ ва тавсияҳои амалӣ оид ба татбиқи СБҲМ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ифода меёбад. Барои такмили сиёсати баҳисобгирии муҳосибӣ, таҳияи нақшаи ҳисобҳо ва низоми назорати дохилӣ тавсияҳои ҳамаҷониба пешниҳод карда шуданд, ки қиёспазии ҳисоботи молиявиро дар сатҳи байналмиллалӣ таъмин намуда, аҳамияти амалии онро барои ҳамгирӣ ба иқтисоди ҷаҳонӣ зиёд мекунанд.

Натиҷаҳои мушаххаси таҳқиқот, ки дорои наwgонии илмӣ мебошанд, аз ҷумла чунин ҷиҳатҳоро дар бар мегиранд (саҳ. 12-15):

1. Тасаввуроти нав дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ҳамчун низоми иттилоотии бисёрҷабҳа таҳия шудааст, ки аҳамияти идоракунии ва институтсионалии онро дар заминаи миллӣ ва байналмилалӣ ошкор мекунад. Амсилаи мутобиқшавандаи низоми миллии баҳисобгирии муҳосибӣ таҳия карда шудааст, ки воқеияти муосири иқтисодиро инъикос менамояд. Таснифи низомҳои миллии баҳисобгирии муҳосибӣ бо дарназардошти дараҷаи ҷалби онҳо дар равандҳои иқтисодии ҷаҳонӣ ва хусусиятҳои мамлакатҳои рӯ ба рушд пешниҳод гардидааст.

2. Муайян кардани таъсири ҷаҳонишавии иқтисодӣ ба низомҳои миллии баҳисобгирии муҳосибӣ. Ба таври бонизом таҳлил карда мешавад, ки чӣ гуна ҷаҳонишавии иқтисодӣ ба бунёдшавӣ ва рушди низомҳои миллии баҳисобгирии муҳосибӣ таъсир мерасонад. Амсилаи тағйироти низоми миллии баҳисобгирии муҳосибӣ бо таъсири равандҳои ҷаҳонишавӣ пешниҳод гардида, мушкилоти асосии мамлакатҳои рӯ ба рушд муайян карда шудаанд. Дурнамо ва манфиатҳои ҳамгироии низоми миллии баҳисобгирии муҳосибӣ бо стандартҳои байналмилалӣ баррасӣ шудаанд.

3. Таҳлили муфассали ҷиҳатҳои таърихӣ ва иҷтимоии иқтисодиёти исломӣ ва таъсири онҳо ба рушди баҳисобгирии муҳосибӣ. Исбот карда мешавад, ки иқтисодиёти исломӣ дар ташаккули низомҳои баҳисобгирии муҳосибӣ дар мамлакатҳои исломӣ таъсири назаррас дорад. Шароити

таърихӣи пайдошавӣи амсилаи исломӣи баҳисобгирии муҳосибӣ баррасӣ ва принципҳои асосӣи он муайян карда шудаанд. Раванди мутобиқшавӣи иқтисодӣи исломӣ ва хизматрасониҳои молиявӣ мавриди омӯзиш қарор гирифтааст.

4. Зарурати табдили амсилаи анъанавӣи баҳисобгирии муҳосибӣ ба низомӣи ҳамгиро дар асоси СБҲМ ва технологияҳои рақамӣ ҳамчун воқуниш ба мушкилоти ҷаҳонишавӣ ва марҳилаи таҳаввулотӣи методологияи низомҳои миллии баҳисобгирии муҳосибӣ асоснок карда шудааст. Равиши ҳамаҷонибаи ислоҳоти баҳисобгирии муҳосибӣ бо дарназардошти рушди таърихӣи низомҳои баҳисобгирии муҳосибӣ, тамоюлҳои муосири рақамикунонӣ ва ҷаҳонишавӣ асоснок карда шудааст.

5. Равиши нави мутобиқгардонӣи баҳисобгирии муҳосибӣ бо стандартҳои байналмилалӣ пешниҳод шудааст, ки хусусиятҳои иқтисодӣи миллиро ба назар гирифта, ҷорӣ намудани механизмҳои танзими давлатӣ, рушди низомӣи омодакунии мутахассисон ва рақамикунонии равандҳои баҳисобгирии муҳосибиро дар бар мегирад.

6. Таъсири равандҳои ҷаҳонишавӣ, рақамикунонӣ ва ҳамгироӣ ба табдили баҳисобгирии муҳосибӣ дар субъектҳои иқтисодӣ муқаррар карда шудааст. Равиши ба амалия нигаронидашудаи ташкили ҳадамоти муҳосибӣ, аз ҷумла истифодаи аутсорсинги муҳосибӣ барои баланд бардоштани самаранокӣ ва мутобиқ шудан ба муҳити тағйирёбандаи берунӣ пешниҳод карда мешавад.

7. Таҳлили табдили низомӣи миллии баҳисобгирии молиявӣ дар заминаи ислоҳот оид ба татбиқи СБҲМ гузаронида шудааст. Монеаҳои асосӣ дар роҳи гузариш, аз ҷумла маҳдудиятҳои институтсионалӣ ва нарасидани кормандони баландихтисос муайян карда шудаанд. Самтҳои бартараф намудани ин монеаҳо бо назардошти хусусиятҳои муҳити иқтисодӣи ҳуқуқӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон асоснок карда мешаванд.

8. Мавқеи баҳисобгирии молиявӣ дар сохтори умумӣи низомӣи баҳисобгирии муҳосибӣи субъектҳои иқтисодӣ муайян карда мешавад. Амсилаи ҳамгироии баҳисобгирии молиявӣ, идоракунӣ ва баҳисобгирии андоз таҳия карда шудааст, ки ташаккули низомӣи ягонаи ҳамоҳангшудаи баҳисобгирии муҳосибиро таъмин мекунад. Нақши баҳисобгирии молиявӣ ҳамчун асоси таҳияи ҳисоботи идоракунӣ ва ҳисоботи андоз асоснок карда шудааст.

9. Таҳлили амиқи вазъи татбиқи СБҲМ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронида шудааст, ки дар он диққати асосӣ ба мушкилоти ҷорӣ, аз қабили омодагии нобасандаи муҳосибон ва мутобиқат накардани санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ ба стандартҳои байналмилалӣ равона гардидааст. Дар асоси таҳлили

ташхисӣ камбудихоӣ раванди татбиқи СБҲМ ошкор карда шудаанд. Тавсияҳо оид ба такмили раванди мутобиқсозии СБҲМ бо дарназардошти хусусиятҳои қонунгузории миллий ва вазъи иқтисодии мамлакат пешниҳод карда мешаванд.

10. Тамоюлҳои ҷаҳонии рушди баҳисобгирии молиявӣ дар асоси СБҲМ бо таваҷҷуҳ ба мушкилоти ҷамоҳангсозии ҳисоботи молиявӣ, рақамикунонии баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳамгирии нишондиҳандаҳои экологӣ ва иҷтимоӣ ба низоми ҳисоботи молиявӣ таҳлил карда шудааст. Ба таҳияи тавсияҳо оид ба мутобиқ намудани СБҲМ дар мамлакатҳои рӯ ба рушд, ҷорӣ намудани технологияҳои автоматикунунии пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва омодагории ҳисоботи молиявӣ диққати махсус дода мешавад.

11. Равиши ҷамаҷонибаи такмили низоми баҳисобгирии молиявии субъектҳои иқтисодӣ дар шароити СБҲМ пешниҳод шудааст. Механизмҳои ташаккули сиёсати баҳисобгирӣ ва навосии нақшаи ҳисобҳо бо назардошти хусусиятҳои миллий ва талаботи стандартҳои байналмилалӣ таҳия карда шудаанд. Ба рушди назорати дохилӣ ҳамчун воситаи асосии баланд бардоштани дақиқӣ, саҳеҳӣ ва шаффофии ҳисоботи молиявӣ диққати махсус дода мешавад.

Ҳамин тавр, дараҷаи наwgонии натиҷаҳо ва нуктаҳои илмӣ ба ҳимоя пешниҳодшаванда чунин арзёбӣ карда мешавад:

1. Навгонии назариявӣ. Мафҳуми низомҳои миллии баҳисобгирии муҳосибӣ ба низом дароварда шуда, аломатҳои тасниф ва хусусиятҳои рушди онҳо дар шароити ҷаҳонишавии иқтисодӣ нишон дода шудаанд. Дар баробари ин, заминаҳои таърихӣ иҷтимоӣ, аз ҷумла таъсири иқтисоди исломӣ ба назар гирифта шудааст, ки қаблан дар пажӯҳишҳои ватанӣ инъикос наёфтааст.

2. Навгонии методологӣ. Равиши ҷамаҷонибаи ҷиҳати ташаккули низоми миллии баҳисобгирии молиявӣ таҳия шудааст, ки ба омезиши стандартҳои байналмилалӣ ва хусусиятҳои миллий асос ёфтааст. Дар тафовут аз таҳқиқоти анъанавӣ, дар диссертатсия принципҳои методологӣ ва унсурҳои баҳисобгирии муҳосибӣ пешниҳод карда шудаанд, ки қиёспазии ҳисоботи молиявиро бо нигоҳ доштани хусусиятҳои миллий таъмин мекунад.

3. Навгонии таҳлилӣ. Таҳлили ҷамаҷонибаи вазъи муосири низоми баҳисобгирии молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронида шуда, мушкилоти асосии институтсионалӣ ва методологӣ рушди он муайян карда шуданд. Муқаррар карда шудааст, ки стандартҳои миллий дар шакли феълии худ сатҳи зарурии қиёспазиро бо СБҲМ таъмин намекунад, ки ин зарурати амиқтар намудани ислоҳоти низоми миллии баҳисобгирии молиявиро асоснок мекунад.

4. Навгонии амалӣ. Дар асоси таҳлили ташхисӣ вазъи татбиқи СБҲМ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон самтҳои мушаххаси мутобиқгардонии стандартҳои

байналмилалӣ асоснок карда шудаанд. Монеаҳои асосӣ – сатҳи нокифояи таъминот бо кормандон, мушкилоти ташкилию танзимкунӣ муайян карда шуда, механизми тадриҷан бартараф намудани онҳо пешниҳод карда шудааст, ки асоси амалии ислоҳоти низоми миллии баҳисобгирии молиявиро ташкил медиҳад. Пешниҳодҳо оид ба такмили нақшаи ҳисобҳо ва сиёсати баҳисобгирии субъектҳои хоҷагидорӣ бо назардошти талаботи СБҲМ, инчунин тавсияҳо оид ба таҳияи низоми назорати дохилӣ дар асоси стандартҳои байналмилалии COSO ва SOX таҳия шудаанд. Ин муқаррарот хосияти амалӣ дошта, метавонанд бевосита дар амалияи корхонаҳои ватанӣ истифода шаванд.

Асоснокӣ ва эътимоднокии хулосаҳо ва тавсияҳои дар диссертатсия зикршуда. Хулосаҳо ва тавсияҳои дар диссертатсия пешниҳодшуда асоснок буда, бо таҳлили муназзами манбаҳо, таҷрибаи байналмилалӣ ва амалияи низоми баҳисобгирии молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ карда шудаанд. Муаллиф усулҳои таҳқиқоти илмӣ муқоисавӣ, омӯрӣ ва таҳлилиро истифода бурдааст ва ин ба ӯ имкон додааст, ки тамоюлҳо ва мушкилоти асосии низоми миллии баҳисобгирии молиявиро ошкор карда, самтҳои такмили онро муайян намояд. Хулосаҳои таҳиягардида фарогири натиҷаҳои илмӣ таҳқиқот буда, тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳо дар асоси таҳлили муносиби маводи таҳқиқотӣ омода карда шудаанд.

Диссертатсия аз муқаддима, панҷ боб, хулоса ва пешниҳодҳо, рӯйхати адабиёт бо 353 номгӯй иборат аст. Матни диссертатсия дар 360 саҳифа дарҷ гардида, 13 расм ва 26 ҷадвалро дар бар мегирад. Ҳар як боби диссертатсия аз ҷиҳати мантиқӣ алоқаманд буда, дар онҳо ҷанбаҳои алоҳидаи таҳқиқот – аз асосҳои назариявӣ ва методология то таҳлили вазъи муносири баҳисобгирии молиявӣ ва таҳияи тавсияҳои амалӣ ифшо карда шудааст. Чунин сохтор ифшои муназзами мавзӯ ва гузариши пайваста аз дарки назариявии мушкилот ба хулосаҳои амалӣ ва нишон додани роҳҳо ҳалли мушкилотро таъмин мекунад.

Дар боби якум мафҳуми низомҳои миллии баҳисобгирии муҳосибӣ аниқ карда шуда, таҳаввули онҳо дар шароити ҷаҳонишавӣ, инчунин таъсири заминаҳои таърихӣ иҷтимоӣ ба равандҳои ташаккули амалияи баҳисобгирии муҳосибӣ ба таври боварибахш нишон дода шудааст.

Муаллиф мафҳуми низомҳои миллии баҳисобгирии муҳосибиро пайваста ифшо намуда (саҳ. 22-27), дар натиҷа амсилаи умумии низоми баҳисобгирии муҳосибиро таҳия кардааст, ки аз нуқтаи назари ҳам илмӣ ва ҳам амалӣ аҳамият дорад (саҳ. 28). Таснифоти низомҳои миллии баҳисобгирии муҳосибӣ, ки муаллиф тартиб додааст (саҳ. 34-40), барои муайян кардани шаклҳои ташаккули онҳо дар кишварҳои гуногун имкон медиҳад. Ин

этимоднокии хулосаҳоро дар бораи зарурати корбурди равиши тафриқавии ислоҳоти баҳисобгирии муҳосибӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ тасдиқ мекунад.

Таъсири ҷаҳоншавии иқтисодиёт ба рушд ва табдили низомҳои миллии баҳисобгирии муҳосибӣ ба таври боварибахш нишон дода шудааст. Хулосаҳо ба таҳлили равандҳои ягонакунӣ, стандартикунонӣ ва ҳамоҳангсозӣ асос ёфтаанд (саҳ. 41-47). Хусусиятҳои тағйирот дар низомҳои миллии баҳисобгирии муҳосибӣ бо таъсири ҷаҳонишавӣ муайян карда шуда (саҳ. 48-49), ҳамчунин ҷанбаҳои асосии чунин таъсир тафсир карда шудаанд (саҳ. 51-52).

Ба доираи таҳқиқот дохил намудани заминаҳои таърихӣ ва иҷтимоии таҳаввули низомҳои баҳисобгирии муҳосибӣ (саҳ. 53-55), аз ҷумла таъсири иқтисоди исломӣ (саҳ. 56-65) имкон додааст, ки хусусиятҳои низомҳои баҳисобгирии муҳосибӣ дар кишварҳои дорои фарҳанг ва мазҳаби гуногун амиқтар дарк карда шаванд.

Дар боби дуюм ҷанбаҳои методологии бунёдшавӣ, аз ҷумла принципҳо ва унсурҳои ташкили низоми миллии баҳисобгирии муҳосибӣ асоснок карда шудаанд. Хулосаҳои ин боб ҳам тавассути таҳлили стандартҳои байналмилалӣ ва ҳам бо баррасии таҷрибаи ҷаҳонӣ тасдиқ карда мешаванд. Инро ба инобат гирифта, метавон бо боварӣ изҳор кард, ки равиши муаллифӣ оид ба таҳқиқи методологияи бунёдшавӣ ва фаъолияти низоми миллии баҳисобгирии муҳосибӣ хосияти ҳамаҷониба дорад.

Хосияти таҳаввулотии рушди равишҳои методологии бунёди низомҳои баҳисобгирии муҳосибӣ асоснок карда шудааст, ки ин зарурати баҳисобгирии заминаҳои таърихӣ ва институтсионалиро ҳангоми таҳияи амсилаҳои миллии баҳисобгирии муҳосибӣ тасдиқ мекунад (саҳ. 70-79). Муаллиф дуруст қайд мекунад, ки таҳаввули равишҳои методологии бунёдшавии низомҳои миллии баҳисобгирии муҳосибӣ бо таъсири омилҳои иқтисодӣ, технологӣ ва ҷаҳонишавӣ имкон дод, ки низомҳои баҳисобгирии муҳосибие бунёд шаванд, ки шаффофӣ ва этимодро таъмин мекунанд (саҳ. 82-83).

Дар диссертатсия ба принципҳои ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ, аз ҷумла шаффофӣ, қиёспазирӣ ва саҳеҳии иттилоот диққати муҳим дода шудааст, ки ҳамчун дастурҳои асосӣ ҳангоми мутобиқсозии баҳисобгирии муҳосибӣ ба СБҲМ баррасӣ мешаванд (саҳ. 87-92).

Таҳлили қиёсии пойгоҳи меёрию ҳуқуқии баҳисобгирии муҳосибӣ дар кишварҳои гуногун (саҳ. 99-106) нишон медиҳад, ки хулосаҳои муаллиф дар бораи зарурати мутобиқ кардани таҷрибаи ҷаҳонӣ ба шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон на ба тахмину андеша, балки ба далелҳои мушаххас ва мисолҳои байналмилалӣ асос ёфтаанд.

Дар боби сеюм натиҷаҳои таҳлили вазъи баҳисобгирии молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси маълумоти мушаххаси оморӣ, мисолҳо аз амалияи субъектҳои хоҷагидорӣ ва мавод оид ба ислоҳоти низоми миллии баҳисобгирии молиявӣ оварда шудаанд. Натиҷаҳои ба даст овардашуда вазъи муносири баҳисобгирии молиявиро воқеъбинона тавсиф намуда, ба муаллиф имкон додаанд, ки дар бораи камбудҳои ва пешомадҳои рушди он ҳулосаҳои боэътимод таҳия намояд.

Эътимоднокии ҳулосаҳо оид ба марҳилаҳои ташаккули низоми баҳисобгирии молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тавассути таҳлили амалияи воқеии субъектҳои хоҷагидорӣ (саҳ. 125-130) ва санадҳои меърию ҳуқуқӣ таъмин карда мешавад, ки имкон додааст ҳам дастовардҳо ва ҳам мушкilotи мавҷуда, аз ҷумла пойгоҳи методии заиф нишон дода шавад (саҳ. 131-132).

Муҳимии аутсорсинги хизматрасониҳои муҳосибӣ барои соҳибкории хурду миёна тасдиқ карда шудааст (саҳ. 131-135). Ба андешаи муаллиф, аутсорсинги хизматрасониҳои муҳосибӣ воситаи муассирест, ки ҳангоми ислоҳот ва таҷдиди сохтори фаъолияти субъекти иқтисодӣ барои баланд бардоштани самаранокии фаъолияти он имкон медиҳад.

Муқаррар карда шудааст, ки стандартҳои миллии дар шакли ҳозираи худ қиёспазиро бо ҳисоботи байналмилалӣ (ҳисоботи дар асоси СБҲМ таҳияшуда) таъмин намеkunанд (саҳ. 138-150), ки ин тавсияҳои муаллифро оид ба ислоҳот аз ҷиҳати воқеъбинӣ зарур ва амалан муҳим мегардонад.

Муаллиф таъкид мекунад, ки мавҷуд набудани нишондодҳои методӣ ва дастурамалаҳои соҳавӣ барои пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва тартиб додани ҳисоботи молиявӣ яке аз мушкilotи раванди ислоҳоти низоми баҳисобгирии молиявӣ мебошад (саҳ. 152). Бинобар ин, ӯ тавсия медиҳад, ки ҳуҷҷатҳо ва расмиёти наवे, ки хусусиятҳои иқтисодиёти миллиро ба назар гиранд ва ҳам ба талаботи байналмилалӣ мувофиқ бошанд, бояд таҳия карда шаванд, ки ба беҳтар шудани сифати баҳисобгирии молиявӣ ва баланд бардоштани шаффофии ҳисоботи молиявӣ мусоидат хоҳанд кард.

Дар боби чорум имконият ва маҳдудиятҳои татбиқи СБҲМ дар низоми миллии баҳисобгирии молиявӣ ба таври боварибахш нишон дода шудаанд. Асоснокии ҳулосаҳои муаллиф дар бораи аҳамияти татбиқи СБҲМ бо таҳлил ва арзёбии таҷрибаи байналмилалӣ (саҳ. 176-180) тасдиқ карда мешавад. Муаллиф қайд мекунад, ки таҳияkunандагони СБҲМ дар фаъолияти худ ба иштибоҳҳои зиёд роҳ медиҳанд. Ҳамин буд, ки баъзе стандартҳо пурра татбиқ нагардида, аллакай иллатҳои кории худро зоҳир намудаанд ва инро муаллиф бо овардани мисолҳои мушаххас тасдиқ мекунад (саҳ. 189-193).

Таҳлили ташхисии вазъи татбиқи СБҲМ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ бо мисолҳои воқеӣ ва мушоҳидаҳои амалӣ, инчунин омӯзиш ва арзёбии

ҳисоботҳои молиявии корхонаҳои мушаххас тасдиқ карда мешавад (сах. 199-210), ки эътимоднокии хулосаҳои муаллифро дар бораи мушкилоти мутобиксозии стандартҳои байналмилалӣ тасдиқ мекунад.

Муаллиф ба таври боварибахш нишон додааст, ки гузариш ба СБҲМ шартҳои муҳими воридшавии кишвар ба иқтисоди ҷаҳонӣ мебошад. Ӯ қайд мекунад, ки татбиқи СБҲМ қадами муҳим дар самти ҳамгироии мамлакат ба иқтисодиёти ҷаҳонӣ ва беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ мебошад. Мутобик намудани низоми миллии баҳисобгирии муҳосибӣ ба талаботи байналмилалӣ талошҳои ҳамаҷониба, аз ҷумла баланд бардоштани сатҳи дониш ва кордонии мутахассисон, таҳияи санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ, беҳтар намудани назорати сифати ҳисоботи молиявӣ ва ҳамкорӣ бо ташкилотҳои байналмилалиро тақозо мекунад. Сарфи назар аз мушкилоти мавҷуда, аз қабيلي нокифоя будани дониши муҳосибон, мушкилоти мутобиксозии СБҲМ ба шароити миллии ва сифати пасти ҳисобот, дар мамлакат мисолҳои мусбати татбиқи бобарори ин стандартҳо мушоҳида мешаванд, ки аз имконияти татбиқи пурраи онҳо дар оянда шаҳодат медиҳанд. Муваффақияти раванди мутобикшавӣ аз ҳамкориҳои зичи мақомоти давлатӣ, ҷомеаҳои касбӣ ва сохторҳои байналмилалӣ барои бунёди як низоми устувори баҳисобгирии молиявӣ, ки ба талаботи ҷаҳонӣ ҷавобгӯ аст, вобаста хоҳад буд (сах. 238-239).

Дар боби панҷум бо назардошти талаботи СБҲМ пешниҳодҳои мушаххас оид ба тақмили сиёсати баҳисобгирӣ, нақшаи ҳисобҳо ва низоми назорати дохилӣ барои таъмини саҳеҳӣ ва кам кардани хавфи таҳрифи ҳисоботи молиявӣ таҳия карда шудаанд. Асоснокии пешниҳодҳои мазкур ҳам бо мантиқи гузаронидани таҳқиқот, ҳам бо нигарониши амалии онҳо таъмин мегардад: муаллиф хусусиятҳои миллии иқтисодиёт, мушкилоти таъминот бо кормандон, зарурати баланд бардоштани шаффофии ҳисоботи молиявиро ба назар гирифтааст.

Механизми ташаккули сиёсати баҳисобгирии муҳосибии корхонаҳо бо назардошти талаботи СБҲМ таҳия карда шудааст. Эътимоднокии тавсияҳо оид ба ташаккули сиёсати баҳисобгирӣ бо таҳияи возеҳи механизми татбиқи он ва нигарониш ба стандартҳои байналмилалӣ собит карда мешавад (сах. 240-248), ки хулосаҳоро барои дар амалия татбиқ кардан мувофиқ мегардонад.

Ҳамчунин тавсияҳои арзишнок оид ба тақмили нақшаи ҳисобҳо пешниҳод карда шудаанд, ки ҷиҳатҳои навро оид ба баҳисобгирии воситаҳои молиявӣ ва дороиҳои ғайримоддӣ дар бар мегиранд (сах. 262-271). Тавсияҳои мазкур ва нишондодҳои методӣ, ки муаллиф овардааст, бо таҳлили камбудии мавҷуда ва муқоисакунӣ бо талаботи СБҲМ асоснок карда шудаанд (сах. 272-275), ки ин арзишнокии баланди амалии онҳоро тасдиқ мекунад.

Хулосаҳои муаллиф оид ба зарурати рушди назорати дохилӣ ва мутобиқ гардонидани он ба стандартҳои байналмилалӣ COSO (саҳ. 279-287) ва SOX (саҳ. 299) бо таҳлили хавфҳои муосир ва таҷрибаи байналмилалӣ тасдиқ карда мешаванд, ки ин аз эътимоднокии баланди тавсияҳои дахлдор гувоҳӣ медиҳад.

Аҳамияти илмӣ, амалӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии натиҷаҳои диссертатсия бо нишон додани тавсияҳо оид ба истифодаи онҳо. Натиҷаҳои диссертатсия аз ҷиҳати илмӣ равишҳои нави методологӣ ташаккули низоми миллӣ баҳисобгирии молиявиро дар шароити ҷаҳонишавӣ асоснок мекунад, ки тасаввуроти илмиро дар соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҷамоҳангсозии байналмилалӣ стандартҳо васеъ менамояд. Муқаррароти назариявӣ ва методологӣ таҳияшуда дар рушди минбаъдаи илми иқтисодӣ, дар омодагӣ барномаҳои таҳсилотӣ, курсҳои тақмили ихтисос ва таҳқиқоти илмӣ дар соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит истифода мешаванд. Аҳамияти амалии таҳқиқот дар он ифода меёбад, ки тавсияҳои дар диссертатсия оид ба тақмили сиёсати баҳисобгирӣ, нақшаи ҳисобҳо ва назорати дохилӣ пешниҳодшуда метавонанд бевосита дар фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ татбиқ карда шаванд. Баъзе натиҷаҳои таҳқиқот дар қоркарди маводи методӣ барои муҳосибон ва таҳияи санадҳои меърию ҳуқуқӣ дар соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ метавонанд татбиқ карда шаванд. Аз ҷиҳати иқтисодӣ татбиқи механизмҳои пешниҳоднамудаи муаллиф шаффофӣ ва саҳеҳии иттилооти молиявиро баланд мебардорад, ки ба ҷалби сармоягузориҳо, таҳкими устувории иқтисодиёти миллӣ ва беҳшавии вазъи молиявии субъектҳои иқтисодӣ мусоидат мекунад. Натиҷаҳои таҳқиқот метавонанд ҳангоми таҳияи стратегияи давлатӣ оид ба ислоҳоти баҳисобгирии молиявӣ ба инобат гирифта шаванд. Ислоҳоти низоми баҳисобгирии молиявӣ дар асоси СБҲМ ба баланд шудани эътимоди ҷомеа ба ҳисоботи молиявии субъектҳои иқтисодӣ, рушди фарҳанги корпоративӣ ва қордонии мутахассисони соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ мусоидат мекунад, ки ин аз аҳамияти иҷтимоии натиҷаҳои таҳқиқот шаҳодат медиҳад.

Наشري натиҷаҳои диссертатсия дар маҷаллаҳои тақризшавандаи илмӣ. Ҷиҳатҳои асосии диссертатсия бо наشري монография ва мақолаҳои илмӣ ифшо гардида, мавриди муҳокима қарор гирифтаанд. Доир ба мавзӯи таҳқиқот 1 монография, 51 мақолаи илмӣ бо ҳаҷми 32,0 ҷузъи ҷопӣ (аз ҷумла 28,4 ҷузъи ҷопӣ аз муаллиф), аз онҳо 22 мақола дар маҷаллаҳои илмӣ тақризшаванда ба нашр расонида шудааст.

Мутобиқати барасмиятдарории диссертатсия ба талаботи ҚОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Диссертатсия мутобиқ ба муқаррароти Дастурамал оид ба тартиби барасмиятдарории диссертатсия,

автореферати диссертатсия ва дигар маводди илмӣ (Замимаи 2 ба фармоиши раиси Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 декабри соли 2024, № 493) омода гардида, муқаддима ва бахшҳои он мубрамии мавзуи таҳқиқот, дараҷаи таҳқиқоти мавзуи илмӣ, робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоиҳаҳо) ва мавзӯҳои илмӣ, мақсад, вазифаҳо, объект ва предмет, фарзия, асосҳои назариявӣю методологӣ, сарчашмаи маълумот ва пойгоҳи таҳқиқот, навлониҳои илмӣ, нуктаҳои асосии ба ҳимоя пешниҳодшаванда ва дигар ҷиҳатҳои муҳими диссертатсияро инъикос менамоянд. Меъёрҳои дигари диссертатсия нисбат ба ҳаҷм, истифодаи ҷадвалҳо ва расмҳо, тартиби нигориши феҳристи адабиёт низ риоя гардидаанд.

Эродҳо доир ба диссертатсия. Дар баробари бартариҳо диссертатсия аз камбудиҳо низ ҳолӣ нест, ки ба чанде аз онҳо бояд таваҷҷуҳ зоҳир кард.

1. Таҳрири забонӣ ва услубӣ. Дар баъзе ҷойҳои матн (масалан, дар саҳ. 78; 120; 176) ибораҳо ва ҷумлаҳои мураккаби дароз дида мешаванд, ки ин фаҳмиши маводро душвор мегардонад. Таҳрири иловагии услубӣ матни диссертатсияро барои хонанда равшантар ва қулайтар мегардонид.

2. Маводи тасвирӣ. Дар матни диссертатсия шумораи зиёди ҷадвалҳо ва расмҳо истифода шудааст (саҳ. 28 – расми 1.1, саҳ. 33 – расми 1.2, саҳ. 35 – ҷадвали 1.1, саҳ. 91 – ҷадвали 2.2 ва ғ.). Лекин дар онҳо муайян кардани саҳми муаллиф душвор аст. Агар онҳо аз шаклҳои муқаррарӣ бо аломатҳои алоҳида (хатчаҳо ё рангҳо) ҷудо карда мешуданд, маълум мегардид, ки пешниҳоди муаллиф чӣ медиҳад, он гоҳ сифати кор боз ҳам беҳтар мегардид.

3. Иқтибосҳо ба манбаъҳо. Дар баъзе ҷойҳои матни диссертатсия (масалан, дар зербоби 2.3 ҳангоми баррасии таҷрибаи хориҷии татбиқи СБҲМ, аз ҷумла дар Чин) истинод ба манбаъҳо вучуд надорад ё дар шакли умумӣ оварда шудааст. Аниқ ва муфассал кардани пойгоҳи библиографӣ эътимоднокии ва арзиши илмии таҳқиқотро зиёдтар мекард.

4. Таҳлили муқоисавӣ. Гарчанде ки муаллиф ба амалии байналмилалӣ таваҷҷуҳ кардааст, таҳлили муқоисавии ислоҳоти баҳисобгирии муҳосибӣ дар кишварҳои дорои шароити яхелаи иқтисодӣ (масалан, Қазоқистон, Ўзбекистон, Қирғизистон) метавонист ба таври нисбатан муназзам оварда шавад. Ин имкон меод, ки хусусиятҳои миллии ташкил ва пешбурди баҳисобгирии молиявӣ боз ҳам муфассалтар ошкор карда шаванд.

5. Намунаҳои амалии татбиқ. Дар бобҳои 4 ва 5, ки дар онҳо пешниҳодҳо оид ба беҳтар намудани баҳисобгирӣ ва ҳисоботи молиявӣ дида мешаванд, муаллиф ҳулосаҳои асоснок мебарорад, вале мисолҳои амалӣ аз корхонаҳои алоҳида ба таври маҳдуд оварда шудаанд. Васеъ кардани ҷунин мавод ҳосияти амалии пешниҳодҳоро метавонист боз ҳам таҳким диҳад.

6. Ягонагии истилоҳот. Дар матни диссертатсия баъзан тарзҳои гуногуни истифодаи истилоҳот дида мешавад (масалан, дар бобҳои 1 ва 2 истилоҳҳои «баҳисобгирии муҳосибӣ» ва «баҳисобгирии молиявӣ» баъзан ҳамчун муродиф истифода шудаанд). Ягонакунии корбурди истилоҳот ҷиддияти академии таҳқиқотро зиёд мекунад.

Эродҳои мазкур хосияти тавсиявӣ дошта, камбудии дахлдор ба сифат ва арзиши илмӣ диссертатсия таъсир нарасонидаанд.

Хулоса. Диссертатсияи тақризшаванда дар сатҳи зарурӣ омода гардида, таҳқиқоти илмӣ ба итмомрасида мебошад. Автореферати диссертатсия тибқи талабот таҳия шуда, мақсад ва муҳтавои асосии таҳқиқотро инъикос мекунад.

Ҳамин тариқ, диссертатсияи Каримов Баҳодур Ҳасанович дар мавзӯи «Методология ва амалияи бунёдшавии низоми миллии баҳисобгирии молиявӣ дар шароити ҷаҳонишавии иқтисодӣ», ки барои дарёфти дараҷаи илмӣ доктори илмҳои иқтисодӣ аз рӯи ихтисоси 08.00.08 – Баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит пешниҳод гардидааст, ба талаботи муқаррарнамудаи КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла бандҳои 32, 33, 34, 35 «Тартиби додани дараҷаҳои илмӣ» (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, рақами 295 аз 26 июни соли 2023) ҷавобгӯ буда, муаллифи он барои дарёфти дараҷаи илмӣ доктори илмҳои иқтисодӣ аз рӯи ихтисоси 08.00.08 – Баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит сазовор мебошад.

доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори
кафедраи баҳисобгирии муҳосибӣ ва
аудити Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон
ба номи Ш. Шохтемур

 Шарифов З.Р.

Имзои профессор Шарифов З.Р.-ро тасдиқ мекунам:

Сардори шуъбаи таъминоти
ҳуқуқӣ ва кадрҳои Донишгоҳи
аграрии Тоҷикистон
ба номи Ш. Шохтемур

Қурбонзода А.Х.

734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
хиёбони Рӯдакӣ 146. Тел.:(992) 905-00-44-00.
E-mail: zarif_sharifov49@mail.ru

03 сентябр 2025 с.